

УДК 821.09:305-055.2
821.111-31'255.4=163.41
81'38
81'42
doi: 10.5937/bastina30-26947

Оригинални научни рад

Јелена Б. БАБИЋ-АНТИЋ*

Никола Н. ДАНЧЕТОВИЋ**

Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Катедра за Енглески језик и књижевност

ЖЕНСКИ ЈЕЗИК У КЊИЖЕВНОМ ДИСКУРСУ: ОСВРТ НА МОДАЛНОСТ***

Апстракт: Одређена језичка средства сматрају се одликама женског језика и представљена су јавности 70-их година прошлог века. Пионирска студија која је по први пут на систематичан и критички начин приступила женском језику је дело Робин Лејкоф из 1975. год. Реч је о књизи која се сматра зачетком новог поља интердисциплинарних „студија рода“. Данас женски језик представља значајну област социолингвистичких истраживања релација језика и рода.

Предмет овог рада представља анализа облика за изражавање модалности у женском језику на примерима из књижевног дискурса. Корпус се састоји од седам делова романа о Харију Потеру на енглеском и у преводу на српски језик. По мишљењу теоретичара језика и рода међу којима су Коатс, Милс, Ливиа и други, честа употреба епистемичке модалности представља значајну одлику женског језичког обрасца.

Под претпоставком да се женски језик од 70-их година до данас променио и да модалност у њиховом језику није одраз слабости и несигурности, већ да она представља њихов начин да се позиционирају у комуникацијском процесу

* доцент др jbabicantic@gmail.com

** доцент др nikola.dancetovic@yahoo.com

*** Рад представља проширено истраживање проистекло из докторске дисертације под називом „Родни стереотипи и језичка средства у функцији формирања родних идеологија деце као читалачке публице романа Хари Потер Џоане Ролинг на енглеском и у преводу на српски језик“, др. Јелене Бабић-Антић, одбрањене под менторством проф. др. Јелене Филиповић на Филолошком факултету у Београду. Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Слична идеја под насловом „Модалност у књижевном дискурсу: модални глаголи у говору жена“ је представљен на међународном научном скупу „Наука без граница“ на Филозофском факултету у Косовској Митровици, септембра 2017. године. Рад је требало да се бави модалношћу, али са потпуно другачијег аспекта. Он, међутим, није реализован и није објављен у зборнику са конференције.

и заузму став, претпостављамо да женски језик у књижевном дискурсу може осликавати различите ставове и идеологије. Циљ овог рада је да се контрастивном лингвистичком анализом модалних конструкција у енглеском и српском упореди њихово значење, утврди да ли има разлика и које су, а могуће идеолошке импликације образложе са становишта критичке анализе дискурса.

Кључне речи: модалност, језик и род, женски језик, књижевни дискурс, критичка анализа дискурса.

ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Положај и улога жене у друштву је предмет интердисциплинарних истраживања многих научних дисциплина, а посебно социологије и социолингвистике. Социолингвистичка истраживања односа језика и рода чине теоријско утемељење ове анализе и сведоче о променама у положају жена у друштву, које се поред осталог огледају и у њиховом језику. Положајем жена и њиховом приступу јавном дискурсу бави се и критичка анализа дискурса (у наставку текста КАД) која језик посматра као један облик или вид друштвене праксе. Она, између осталог, има за циљ да идентификује и разоткрије прикривена значења у дискурсу који преко језика неприметно врши утицај на друштво. Зачетником КАД као методе и лингвистичке анализе се сматра Норман Ферклаф (Norman Fairclough). Једна од најсажетијих дефиниција критичке анализе дискурса је „да се она бави проучавањем односа између дискурса, моћи и доминације, као и неправде и социјалне неједнакости које из тог односа произилазе“ (Van Dijk 1993: 252). С обзиром на то да дискурс неприметно мења друштво и да је њихов однос дијалектички, критичка анализа често има за циљ да „открије везе између језика, моћи и идеологије описујући начин на који се доминација шири у друштвеној пракси посредством дискурзивних структура“ (Mayerhoff and Holmes 2003: 13).

Предмет овог рада је модалност у *женском језику* (women's language) на примеру књижевног дискурса. С обзиром на различите функције које модали могу имати, полазимо од претпоставке да њихово значење може имати утицаја на дискурзивно конструисање различитих идеологија. Норман Ферклаф сматра да се модалност као језичко средство односи на ауторитет говорника или писца, а принципе критичке анализе дискурса види као начин да се утврди како се говорници односе према истини (у случају епистемичке модалности), односно какав став заузимају према обавези (у случају деонтичке модалности) (Fairclough 2003: 194). Палмер наводи да епистемичком модалношћу говорници изражавају свој став о истинитости (фактуалности) исказа, док се деонтичка модалност односи на обавезу или дозволу које произилазе из неког спољашњег извора (Palmer 2001: 8-9).

О типовима модалности пише и Трбојевић-Милошевић и истиче да у случају епистемичке модалности, говорници модализују пропозицију и на тај начин се опредељују према истинитости исказа. С друге стране, деонтичка модалност води порекло од грчке речи *деон* која значи *оно што обавезује* и односи се на нужност и могућност чинова које говорници намећу онима којима упућују своје исказе (Lyons 1977 према Трбојевић-Милошевић 2004: 20).

Ми ћемо се у овом раду превасходно бавити примерима епистемичке модалности. Циљ истраживања је да се идентификују модалне конструкције у женском говорном обрасцу у енглеском и преводу на српски, да се они упореде и објасне разлике, уколико постоје, као и да се установи функција и могуће друштвене импликације модалних исказа у анализираном дискурсу.

ЖЕНСКИ ЈЕЗИК

Одлике женског језика прва је идентификовала Робин Лејкоф 1975. године у монографији под називом *Језик и место жене* (Language and woman's place). Ова студија представља пионирско дело тада новог интердисциплинарног поља „студија рода“ и истраживања односа језика и рода. Њену класификацију су у каснијим студијама надограђивали остали теоретичари релација језика и рода (Edwards 2009; Sunderland 2006; Eckert & McConnell-Ginnet 2003; Coates 2011, 1996; Livia 2003; Holmes 1995 и др.). Многи од њих су се у својим истраживањима ослањали на језичке елементе које је идентификовала Лејкоф, и мада су је неки од њих критиковали због приступа, нису одступали од класификације, већ су нудили мање или више различита тумачења функција тих језичких средстава. У одлике женског језика Лејкофова је уврстила љубазне фразе, граматичку „хипер-коректност“ (у коју се сврставају употреба модалних глагола, кондиционала, контрафактуала, глаголских облика и др.), оградне, упитне фразе (енг. „tag-questions“), емпатију, одсуство хумора, еуфемизме, емотивне фразе, „празне придеве“, боје и директиве.

Истраживања језика и рода се из данашње перспективе могу поделити у три фазе. Прву фазу представља период 70-их година 20. века у коме је и настала поменута студија о женском језику, а позната је као теорија дефицита или доминације. Ову фазу карактерише претпоставка да је језик мушкараца кључни механизам за успостављање доминације над женама. У другом периоду, који траје током наредне деценије, развија се теорија различитости (модел две културе) чија је основна претпоставка да жене и мушкарци говоре различитим дијалектима, што се објашњавало њиховом различитом социјализацијом. Коначно, трећи период почиње 90-их година прошлог века

и траје и данас, са новином која подразумева третирање рода као динамичке категорије коју сваки појединац изграђује током читавог живота.

МОДАЛНОСТ

Различита схватања појма модалности присутна су у делима аутора који пишу о модалности као категорији. Џоан Бајби (Bybee 1985) истиче да је модалност све оно што говорник чини са пропозицијом. Суштином система модалности Палмер сматра појмове могућности и нужности (Palmer 1979: 8). Гордон и Крилова модалност дефинишу као однос садржаја исказа према стварности (Гордон и Крилова 1968 према Милошевић-Трбојевић 2004: 12). Портнер је назива лингвистичким феноменом у коме граматичке опције омогућавају да се говори о нечему, или на основу нечега, што у основи не мора бити реално (Portner 2009: 2). Оно што је заједничко већини дефиниција модалности јесте то да се односе на исказе који могу, али не морају имати објективно утемељење у реалности.

Робин Лејкоф је била прва која је класификовала одлике *женског језика*. Студије које су уследиле, посматрају одлике женског језика као значајне лингвистичке ресурсе. О модалности као значајном дискурзивном оруђу у женском језику пишу Милс (1995), Коатс (1987, 2003), Ливиа (2003), и други. Ливиа је истакла став Милсове (1995) по коме једну од битних одлика женског језика представља „обилна употреба епистемичке модалности“ (Mills 1995 према Livia 2003: 144). У свом виђењу модалности као елементу женског језика, Лејкоф је истакла да жене знатно више користе епистемичку модалност у свом језичком обрасцу него што је то случај са мушкарцима. Њену опсервацију осликава став да жене модалност користе зарад изражавања неасертивности и слабости, док би се свака другачија употреба сматрала ружном и непримереном (Lakoff 1975: 54). Касније студије су њену тврдњу оповргле (Holmes 1984, Cameron & Coates 1989, и др.) Коатс такође наводи да је све више студија које потврђују да жене у свом језику епистемичку модалност користе знатно више него мушкарци, али у свом истраживању долази до закључка, да употребом епистемичке модалности жене заправо изражавају своју јачину и храброст да се упусте у најсензитивније теме у којима често морају да трагају за правим речима, задрже одређену дистанцу и избегавају ригидне ставове, а све у циљу стварања услова за отворени разговор (Coates 2011: 347). Да жене модалност користе асертивно и да њом често изражавају ауторитет и моћ, као и чињеницу да могу бити у потпуности равноправне саговорнице у специјалној врсти конфронтационог дискурса, показују и резултати истраживања женског језика у медијском дискурсу ауторки Николић и

Бабић-Антић (Николић и Бабић-Антић 2019: 1401). У свим поменутиим моментима су епистемички модални облици драгоцени ресурс.

КОРПУС И МЕТОДОЛОГИЈА

Услед ограничености обимом овог рада одлучили смо се да посебну пажњу обратимо на примере модалности у језику три централна женска лика у роману *Хари Поттер* британске списатељице Џоане Ролинг. Корпус који смо користили за анализу састоји се од седам делова романа на енглеском као и превода романа на српски језик¹. Примери које смо из корпуса уврстили у анализу садрже модалне конструкције у језику три најистакнутија женска лика у роману и то Минерве МекГонагал, Хермионе Гренџер и Моли Визли.

Квалитативни методолошки приступ представља језичка анализа модалности у језику женских ликова у роману. Питање односа језика и рода представља све популарнију област у бројним научним дисциплинама. Са становишта КАД-а у којој су родно језичка истраживања честа истраживачка проблематика, Норман Ферклаф истиче значај формалне лингвистичке анализе текста. Она по њему представља предуслов за успешну и свеобухватну анализу дискурса и начин да се да одговор на питање како лингвистички избори могу бити одраз идеологије и става у тексту. Ферклаф је у ту сврху предложио тродимензионални модел анализе корпуса као: (1) текста, (2) дискурзивне праксе, и (3) друштвене праксе. Полазимо од идентификације и анализе лингвистичких елемената женског језика (текст), што представља први ниво анализе. Друга два нивоа се односе на производњу, употребу, дистрибуцију и идеолошке ефекте датог дискурса на одређено друштво (Fairclough 1995). Ми ћемо се у овом чланку задржати на првом нивоу тродимензионалног оквира, на лингвистичкој текстуалној анализи.

АНАЛИЗА

Анализом језичких средстава у *женском језику* у романима о Харију Поттеру утврдили смо присуство модалних израза. Модалност у језику обухвата не само модалне глаголе, у оквиру којих такође постоје поделе, већ и модалне идиоме (полумодале или квази-модале), лексико-модале и метафоришне модалне изразе, а сви скупа представљају маркере модалности у језику (Fairclough 2001). Реч је о веома широкој области која поставља обиље истраживачких питања.

1 Романи са енглеског превели Весна и Драшко Рогановић.

Систем модалних глагола у енглеском је веома комплексан и представља област о којој се нашироко дискутује и пише. Класификацију модалних глагола налазимо код Кверка и др. (1985) по коме је: 1. *Модалне глаголе* даље могуће поделити на: а. *Централне модалне глаголе* (енг. central modals) (*can, could, may, might, will, would, shall, should, must*) и б. *Маргиналне (периферне)² модале* (енг. marginal modals) (*ought to, need to, dare, used to*), 2. *Модалне идиоме или њолумодале* (енг. semi-modals).³ У њих спадају изрази *had better, would rather, be to, have got to, may/might as well* (Collins 2009: 151), 3. *Лексико-модали⁴* (енг. lexico-modals) у које спадају *be able to, be about to, be bound to, be going to, be meant to*, и 4. *Метафорични модални изрази* (енг. metaphorical modal expressions) *I think, I'm certain, There can be no doubt*, итд.

Модални глаголи у граматици српског језика нису третирани као засебан систем, из разлога што нису формално издвојени од осталих чланова глаголског система, као што је случај у енглеском. На неопходност јасније дистинкције и промене приступа модалним глаголима у српској граматици указала је Трбојевић-Милошевић (2004). Семантички потенцијал модалних глагола је веома широк, па је по њеном мишљењу пожељно макар прецизирати врсту и домен њихове модалности. Централним носиоцима епистемичке модалности сматрају се глаголи *морати* и *моћи*, док се периферним сматрају *ипредати*, *смети*, *хитети* и *умети* (Трбојевић-Милошевић 2004: 156). Модалним лингвистичким формама се могу изразити и увереност и сумња, чему могу послужити основни модални облици, модални адверби, модализовани изрази и други дискурзивни облици.

За потребе ове анализе фокусирамо се на модале у говору поменути три женска лика из седам делова романа о Харију Потеру. Примере модалних конструкција на енглеском упоредићемо са примерима у преводу на српски језик па ћемо их у наставку бележити наизменично.⁵

(1) *can / could*

НГ⁶: "I hope you're pleased with yourself. We *could* all have been killed- or worse, expelled. Now, if you don't mind, I'm going to bed." (НР1, р. 122)

ХГ: „Надам се да сте задовољни собом. *Моли* смо сви да будемо мртви – или још горе, искључени. Сада, ако немате ништа против, идем у кревет.“ (ХП1, стр. 141)

2 Термине су на српски језик превели аутори чланка.

3 Термине semi-modals и lexico-modals користи Питер Колинс (Collins 2009).

4 *Ibid.*

5 Примере из корпуса значећемо у загради скраћено са НР за пример на енглеском и ХП за пример на српском, затим бројем књиге и бројем стране (пример: ХП2, стр. 12).

6 Иницијали НГ и ХГ представљају пример језика Хермионе Грендер; МВ и МВ су иницијали Моли Визли, мајке Рона Визлија, Харијевог најбољег пријатеља; ММсГ и ММкГ су иницијали Минерве МекГ онагал, професорке у Хогвортсу.

HG: "That's terrible! You *could* have been killed!" (HP1, p. 184)

XГ: „То је страшно! Моћли су да те убију!“ (XII1, стр. 159)

Један од правих представника модалних глагола је *can* који има све одлике модалних глагола (само један облик, не слажу се са субјектом у реченици, имају додатак у крњем инфинитиву, обавезни су у прошлим кондиционалима и имају облик претерита са изаженом модалном дистанцом)⁷. Облици *can* и *could* могу означавати способност, дозволу и теоретску могућност да се нешто учини (Quirk 1985: 53). Као модални перфекат, облик *could* се може употребити као осврт на прошле радње како би изразио критику или жаљење. У претходна два примера, Хермиона је употребом прошлог глагола *could*, тј. конструкцијом *could have + past particip* упутила критику Харију и Рону у вези са ситуацијом у којој су се нашли, и за коју је постојала могућност да постане још гора, али се на срећу није завршила трагично.

Међутим, у примеру који следи је модал *could* употребљен у значењу моћи, *бићи сиособан за*, потпомогнуто периферним обликом *need to* које у овом случају има значење слично облицима *should* и *ought to* и изражава потребу или неопходност. Хермиона је на тај начин успешно предочила свој план и у његову остваривост убедила Харија и Рона. Примећујемо да реченица на српском садржи облик глагола моћи (моћли) који представља централни глагол епистемичке модалности у српском. Налазимо и глагол *иџребаићи* који је превод енглеског облика *need to*, овде употребљеног у функцији лексичког (главног) глагола. То је уочљиво јер дистинкцију између модалног и лексичког глагола чини присуство или одсуство глаголског додатка *to*. У поменутом случају глагол *need* садржи додатак *to*, те га можемо сматрати главним глаголом (Quirk et al. 1985). Ипак, у српској реченици глагол *иџребаићи* доприноси јачини целог исказа, јер се по савременим анализама модалности његово значење у одређеним ситуацијама може објаснити и као облик унутрашње моралне принуде. Потенцијал у реченици показује да се Хермиона упустила у спекулације и претпоставке о догађају који је заправо хипотетичан и нереализован, што представља модалну епистемичку употребу потенцијала: „Један од најизразитијих случајева модалности је претпоставка да ће се нека радња (из)вршити, несигурност у то да ли ће се (из)вршити, тј. сумња да ли ће до њеног извршења доћи“ (Стевановић 1979 према Трбојевић-Милошевић 2004: 149).

HG: "What we *need to do* is to get inside the Slytherin common room, and ask Malfoy a few questions without him realizing it is us. We *could* change into three of the Slytherins. No one *would* know it was us. Malfoy *would* probably tell us anything." (HP2, p. 158)

7 Одлике модала према Хаддстон и Пулум (2002) превела ауторка Ј.Б.А.

ХГ: „Добро, *џреба да* уђемо у Слитерински дневни боравак и питамо Мелфоја пар питања, а да не схвати да смо то ми. *Моџи бисмо* да се претворимо у три Слитеринца. Нико не би имао појма да смо то ми. Мелфој би нам највероватније штошта рекао.“ (ХП2, стр. 125)

Све ово говори у прилог Хермионине одлике као главног женског лика у роману, а која се односи на њену тенденцију да шефује. Асертивност у њеном обраћању и поменуто шефовање (енг. *bossiness*) препознају и аутори који су се бавили анализом родних односа у роману.⁸

У наредном примеру Хермиона на сличан начин намеће своје идеје и обликом *can* истиче способност и спремност на подвиг као што је упад у канцеларију професора Снејпа. Такође, своју убедљивост је свакако постигла и употребивши глагол *need* два пута, који у конкретном примеру има функцију лексичког а не модалног глагола. У преводу реченице на српски примећујемо најпре глагол *џребајти*, а потом и глагол *моћи* у потенцијалу *моџи бисмо*. Потенцијалом се увек означава нереализована радња према чијем се обистињењу говорник (субјекат) опредељује. Из тог разлога, поменути глаголи у потенцијалу имају епистемичко модално значење јер су њима изражене нужност (глаголом *џреба да*) и могућност (*моџи бисмо*).

НГ: “What we *need*”, said Hermione “is a diversion! Then one of us *can* sneak into Snape’s office and take what we *need*.” (НП2, р. 186)

ХГ: „Оно што треба“, рече Хермиона, „је диверзија! Онда неко од нас *може* да се ушуња у Снејпов кабинет и узме све што нам је потребно.“ (ХП2, стр. 146)

У следећа два примера Моли Визли употребљава облик *could have* којим се указује на нереализовану прошлу могућност или прилику, а у овом случају прошлом догађају који се могао завршити на одређени неповољан начин. Негацијом *wouldn’t have* она износи свој став који је заснован на чињеницама које представљају несташлуци и кршење школских правила од стране Рона и Харија, те на овај начин изражава своју љутњу. Обликом *we’ll bring you straight home* указује на вољност и решеност да те проблеме реши тако што ће Рона исписати из школе за чаробњаке. У преводу примера налазимо облик *моџи сџе+да* што представља прошлу хипотетичку радњу која није реализована. Реч је о облику потенцијала који се односи на хипотетичу прошлост и као моћно средство модализације, у овом примеру означава Молин субјективни суд о хипотетичкој околности која се у прошлости није остварила.

8 Опширније о томе, као и о родним односима у Хогвортсу видети код Сандерленд (2011).

MW: "You *could* have died, you *could* have been seen you *could* have lost your father a job!" (HP2, p. 33)

МВ: „Моћли сте да погинете, моћли су да вас виде, отац је моћао да изгуби посао због вас!“ (ХП2, стр. 30)

MW: "Stealing the car, I *wouldn't have* been surprised if they'd expelled you ... you and Harry *could* both *have died* ... If you put another toe out of line *we'll* be bring you straight back home." (HP2, p. 88)

МВ: „Украсти кола, *не бих* се изненадила да су те избацили... ти и Хари сте моћли да погинете, ако направиш још једну глупост довешћемо те право кући.“ (ХП2, стр. 71)

Употребом конструкције претерита и прошлог партиципа у енглеском (*could have* ...) и потенцијала који се односи на хипотетичку прошлост у српском, у функцији изражавања озбиљне критике, језички образац Моли Визли указује на мајчинску фигуру, увек забринуту и често оштру према несташлицима своје деце.

2) *will / would*

Као и глагол *can*, глагол *will* (срп. *хћећи*) је један од централних представника модала. У наредна три примера професорка МекГонагал је глагол *will* употребила са значењем наредбе. Употребљен уз личну заменицу *you* (једине и множине) и неодређену заменицу *anyone* (срп. *ко њог*) не подразумева вољност да се радња изврши, већ професоркин асертивни начин да ђацима предочи правила понашања на њеним предавањима. О овој употреби глагола *will* пише и Трбојевић-Милошевић (2004) која истиче да се *will* на епистемичком градијенту позиционира у непосредној близини глагола *must* (срп. *мораћи*).

ММсГ: "Anyone messing around in my class *will* leave and not come back. You have been warned." (HP1, p. 147)

ММекГ: „Ко год се буде глуширао и измотавао на мојим часовима, *мораће* га изађе и више неће моћи да се врати. Упозорила сам вас.“ (ХП1, стр. 118)

ММсГ: "All three of you *will* receive detentions!" (HP1, p. 264)

ММекГ: „Сво троје ћете *мораћи* на казнену наставу!“ (ХП1, стр. 210)

ММсГ: "Professor McGonagall was walking toward them, looking stern. "You *will* both do your detentions this evening. You *will* be polishing the silver in the trophy room with Mr. Filch. And you, Potter, *will* be helping professor Lockhart answer his fan mail", said professor McGonagall." (HP2, p. 118)

ММкГ: „Ка њима је ишла професорка МекГонагал делујући строго. „Вечерас *ћеи*е обојица *одслужити* казну. Ти *ћеш* *ланцајити* сребро у соби са трофејима са господином Филчом. А ти *ћеш*, Потеру, *йомајити* професору Локхарту да одговори на писма обожаватеља“, рече професорка МекГонагал.“ (ХП2, стр. 94)

У првом и другом примеру на српском глагол *will* је преведен глаголом *морайти* који је и формално модални глагол и доприноси да реченица има модализовано значење. У трећем примеру који се односи на будући моменат, МекГонагалова издаје наредбе. Модални глагол *will* је преведен будућим глаголским обликом на српски (*ћеи*е *одслужити*, *ћеш* *ланцајити*, *ћеш* *йомајити*). С обзиром на то да будућност представља нешто што још увек није реализовано, то сваком футуру даје нијансу модалности. По мишљењу Трбојевић-Милошевић то футур сврстава у сам центар начина за изражавање епистемичке модалности у српском језику (2004: 139). Језички образац професорке МекГонагал углавном садржи модалне конструкције у функцији изражавања наредби, што њеном ауторитативном лику додаје значајан асертивни тон.

3) *shall / should*

Глагол *shall* (срп. *ћреба*) представља централни модал и има све одлике које га у ту групу сврставају. Његов прошли облик *should* у неким значењима му није близак, те је његово значење често идиоматско и захтева објашњење.

MW: “You are still at school and adults responsible for you *should not* forget it!” (HP5, p. 89)

МВ: „Још увек идеш у школу и одрасли који су одговорни за тебе то *не би ћребало* да забораве!“ (ХП5, стр. 86)

ММсГ: “I *shall* return when we are ready for you.” (HP1, p. 126)

ММкГ: „*Врајити*ћу се чим будемо спремни за вас.“ (ХП1, стр. 102)

У првом примеру је глагол *should* (срп. *ћребајити*) употребљен као мање снажан синоним за *must* (срп. *морайти*). У вези са тим, Трбојевић-Милошевић истиче да је *should* семантички више повезан са *must* а не са *shall*, и да се може сматрати „тенативном формом за означавање епистемичке нужности“ (Милошевић-Трбојевић 2004: 84). Овим обликом је Моли изразила епистемички суд са високим степеном уверења у истинитост свог исказа. У преводу на српски наилазимо на глагол *ћребајити* (*не би ћребало*) у потенцијалу. На тај начин је изражен субјективан став али и критика старијима од стране Моли Визли, па је могуће закључити да је реч о употреби потенцијала за изражававање епистемичке модалности, што не представља реткост. Са друге стране, глаголом *shall* у другом примеру је професорка МекГонагал

ауторитативно наговестила своје будуће интенције, те је *shall* употребљено у основном значењу изражавања будућности, попут *will*. У преводу примера модализовању исказа доприноси футур (*враћ̄ићу се*) а не глагол који би било могуће сврстати у модалне.

4) *must*

MW: "You *must* speak clearly, dear." (HP2, p. 48)

MV: „*Мораш* да говориш јасно, душо.“ (XII2, стр. 41)

MMcG: "I *must* also return to the feast." (HP2, p. 83)

MMkГ: „И ја *морам* да се вратим на гозбу.“ (XII2, стр. 67)

5) *have (got) to*

MW: "All you *have to* do is walk straight at the barrier between platforms nine and ten. Don't stop and don't be scared you'll crush into it, that's very important." (HP1, p. 93)

MB: „Само *иди* право до преграде између деветог и десетог перона. *Не заустављај* се и *немој да се њрећ̄аднеш* ако се судариш с њом, то је врло важно.“ (XII1, стр. 84)

Глаголи *must* и *have (got) to* представљени су бројевима 4 и 5. Реч је о готово синонимним облицима када су у афирмативном облику. Оба изражавају обавезу и мораће, са разликом што *must* у том значењу изражава ауторитативност самог говорника, док је облик *have (got) to* заснован на неком правилу, најчешће институционалном. Такав је случај са обликом *must* у првом примеру у коме означава личну увереност говорнице, док би у примеру у коме Моли саветује Харија могао бити замењен обликом *have to*, јер је реч о правилу које налажу спољне силе или институције, а не њено лично уверење. Пример оцртава њену мајчинску и саветодавну црту личности. Глагол *морайћи*, који налазимо у преводу обе реченице, представља централни епистемички модал у српском језику.

У примеру бр. 5 налазимо глагол *have to* (срп. *морайћи*, *њребаћи*) који се сврстава у централне представнике модала и у потврдном облику је скоро па замењив глаголом *must* (срп. *морайћи*). Моли употребљава глагол *have to* (срп. *морайћи*) и предочава Харију нужност да поступи како га она саветује, а на основу постојећих правила. У преводу реченице употребљен је глагол у императиву (*само иди*) који се као начин везује за деонтичку модалност. Ипак, са становишта анализе дискурса императивне конструкције се посматрају као говорни чиновни, те се овај пример може сматрати и директивом тј. сугерисањем које треба да резултира вршењем радње. Међутим, у следећем

примеру она корити облик *you've got to* (срп. *мораш*) у функцији наредбе. *Have got to* се од облика *have to* разликује јер је углавном присутно у неформалној комуникацији и у највећем броју случајева се јавља у презенту. Оба облика су носиоци епистемичке или деонтичке нужности, и у том смислу су блиски глаголу *must*. У поменутом примеру значење је додатно појачано изразом *won't permit* (срп. *нећу дозволиџи*), а негацијом волитивног *will* изражен је недостатак вољности. Овде је значење облика *have got to* јако обавезујуће и представља Молину наредбу кћерци. Преводиоци су се определили за превод императивом (*џи идеш*) па се не може говорити о епистемичкој модалности у преводу, али се императив може сматрати обликом директива, чиме је истакнута ауторитативност овог женског лика:

MW: "You're underage!" Mrs. Weasley shouted at her daughter as Harry approached. "I *won't* permit it! The boys yes, but you, *you've got to* go home!" (HP7, p. 604)

МВ: „Ти си малолетна!“ – викала је госпођа Визли на своју кћерку док је Хари прилазио. „Нећу то да дозволим! Дечаџи да, али ти, ти *идеш* кући!“ (ХП7, стр. 504)

Негација облика *have (got) to* изражава могућност избора што га знатно разликује од негације облика *must (mustn't)* која има значење строге забране. Њиме је Хермиона у следећем примеру саопштила да нису у журби када је у питању справљање чаробног напитка, за шта је потребан изврстан временски период, што је објаснила употребивши облик *have got to* (срп. *мора, мораџи*). Коначно, завршава кондиционалном реченицом и глаголом *would* (срп. *џребало би*) предвиђа исход у зависности од њихове способности да прибаве потребне састојке, што је изразила модалом *can* (срп. *моћи*), овде употребљеним да се истакне способност да се нешто учини. Негација глагола *морайџи* у српском такође има епистемичко значење и по значењу је најближе облику *don't have to* у енглеском, јер оба представљају одсуство принуде и нужности, као и могућност избора (Трбојевић-Милошевић 2004: 158). Два глагола *морайџи* у презенту и Хермионин спекулативни суд о остваривости плана, представљају епистемичку модалност у српском примеру:

HG: "We *don't have to* worry about that yet, though, because we add those bits last. Well, since the flux weed *has got to* be picked at the full moon and the lacewings *have got to* be stewed for twenty one days... I'd say *It'd be* ready in about a month, if we *can* get all the ingredients." (HP2, p. 165)

ХГ: „Не морамо још да бринемо о томе, те ствари се додају последње. Па, жидак коров *мора* да се убере кад је пун месец, а муве чипкастих крила *морају* да се крчкају двадесет и један дан...рекла бих да ће бити готово за отприлике месец дана, ако набавимо све састојке.“ (ХП2, стр. 130)

6) *may / might*

MW: "What's wrong, Harry, is that you are not your father, however much you *might* look like him!" said Mrs. Weasley. (HP5, p. 89)

МВ: „Проблем је у томе што ти ниси твој отац, Хари, *ма колико* личио на њега!“ (ХП5, стр. 86)

HG: "There *might* be a way", said Hermione slowly. (HP2, p. 158)

ХГ: „Можда постоји начин“, рече Хермиона полако. (ХП2, стр. 125)

Глаголе *may* и *might* употребљавамо када истичемо могућност да ће се нешто догодити или се догађа, али са задршком и одређеном дистанцом јер нисмо у стању да категорички тврдимо (Swan 2016). Тентативни облик *might* носи мање одлучности у поређењу са *may* и ређе се употребљава као прошли облик глагола, те чешће указује на садашњи или тренутак у будућности. У првом примеру Моли је љута јер одрасли чланови Реда Феникса на Харија гледају као на одраслу особу, доводећи га тако у непосредну опасност. Не желећи да буде груба према њему али јасно критикујући одрасле, она глаголом *might* наглашава да његова „могућа“ сличност покојном оцу није разлог да одрасли забораве на одговорност коју према њему имају. Међутим, реченица у преводу не садржи модални глагол, али садржи прилог *колико* и уз њега речцу *ма* (*ма колико*) који се односе на степен или количину нечега (могућа парафраза *колико ѿод*). Овим прилогом је означен Молин став и одређеност према чињеници да Хари личи на свог покојног оца. У следећем примеру Хермиона користи тентативни облик *might* и са дозом резерве наговештава да ипак постоји начин да успеју у још једној планираној намери. Њену промишљеност и опрез запажамо и у језику, о чему сведочи избор модала. У преводу реченице налазимо прилог *можда*, који се сврстава у епистемичке модалне прилоге (поред *ишешко*, *веровајино* и *сијурно*) који показују различит степен говорниковог опредељења према обистињењу пропозиционог садржаја (Трбојевић-Милошевић 2004: 170). На тај начин је епистемичка модалност уз дозу резерве и нешто слабијим степеном уверености задржана и у преводу реченице.

7) *need to*

HG: "What we *need* is get inside the Slytherin common room, and ask Malfoy a few questions without him realizing it is us." (HP2, p. 158)

ХГ: „Добро, *ишеба* да уђемо у Слитерински дневни боравак и питамо Мелфоја пар питања, а да не схвати да смо то ми.“ (ХП2, стр. 125)

Периферним модалима се сматрају облици *ought to*, *need to*, *dare to* и *used to* (Quirk et al. 1985). Облици *need* и *dare* деле заједничку особину, јер могу да се јаве као главни или модални глагол у реченици. У томе се разликују по

наставку –s у трећем лицу, као и тиме што су у случају значења главног глагола праћени са *to* (Quirk et al. 1985: 40). У корпусу смо пронашли пример глагола *need* (срп. *и́реба*) који у основном модалном значењу изражава потребу или неопходност, али је такође близак облицима *should* и *ought to*. Хермиона га у примеру употребљава како би истакла потребу да се нешто учини, тј. њен план спроведе у дело. Трбојевић-Милошевић наводи да неки граматичари српског језика глагол *и́редати* виде као начин за изражавање потребе, док га новија схватања модалности повезују са означавањем моралне обавезе или принуде, која је заправо под утицајем интерне силе. Додаје да је он у основи глагол који изражава деонтичку модалност, али и слабију епистемичку модалност, уколико би је упоредили са оном која је изражена глаголом *мораи* (Трбојевић-Милошевић 2004: 162). У случају примера бр. 7 може се рећи да је њиме Хермиона изразила свој лични суд у вези са потребом, за коју у овом случају можемо рећи да је постала и обавеза наметнута изнутра. Реч је о још једном доказу њене снажљивости и моћи убеђивања, као и утицаја који има над Харијем и Роном.

8) *had better*

HG: “Anyway, we *better* go and look for Neville’s toad. You two *had better* change, you know, I expect *we’ll* be there soon. You better hurry up and put your robes on.” (HP1, p. 118)

XГ: „Ипак, боље да одемо и потражимо Невиловог жапца. А ви се пресвучите, ускоро стижемо. Боље пожурите и обучите одоре.“ (XII1, стр. 98)

Полу-модали (енг. *semi-modals*) је термин који налазимо код Колинса и којим се означавају облици попут *had better*, *be to*, *may/might as well*, *would rather* (Collins 2009 према Николић 2012: 168). Облик *had better* у претходно наведеном примеру представља говорничин (Хермионин) савет Харију и Рону. У овом значењу стоји импликација да је говорник убеђен у исправност својих инструкција, и могуће неповољне последице уколико онај коме је савет био упућен не поступи како му је саветовано. У наставку она употребљава и предиктиван облик *will* којим појачава интензитет исказа. У преводу на српски примећујемо облик компаратива придева *добар* (бољи) чија функција може бити модализовање исказа. Облик *had better* је у преводу изгубљен, али је прилогом *ускоро* уз глагол *стижемо* који је у презенту, наговештена њена увереност у извршење још нереализоване радње. Међутим, глаголи *пресвући*, *пожурити* и *обући* су у императиву који је као начин везан за деонтичку модалност, која није фокус ове анализе. Са друге стране, у анализи дискурса се искази у императиву могу третирати и као говорни чиновни, што би значило да су у питању директиви. С обзиром на то да су присутни у Хермионином језичком обрасцу, то само додатно појачава слику о њој као о веома асертивној особи.⁹

9 О директивима у Хермионином језичком обрасцу детаљније у Сандерленд (2011).

9) *be to*

ММсГ: “All students *are to* make their way back to the House common rooms.” (HP2, p. 256)

ММкГ: „Сви ученици *морају да се враћ̄е* у дневни боравак својих кућа.“ (XII2, стр. 200)

ММсГ: “No student *is to* leave the dormitories after that time. No student *is to* use the bathroom unaccompanied by a teacher. All further Quidditch training and matches *are to be* postponed.” (HP2, p. 257)

ММкГ: „Ниједан ученик *не сме да наћ̄усћ̄и* спаваоницу после тог времена. Ниједан ученик *не сме да иде* ни у купатило без пратње наставника. Сви даљи квидички тренинзи и утакмице су одложени.“ (XII2, стр. 202)

Полу-модалом или „квази-модалом“¹⁰ сматра се и глагол *be* (срп. *бић̄и*) који има јасне семантичке афинитете ка централним модалним глагола, али од одлика које модале квалификују задовољава само једну (има само један облик) (Huddleston и Pullum 2002: 113). Пример бр. 9 представља полу-модале *is to* и *are to*, тј. облике глагола *be* за једнину и множину. Формално сматран модалним овај облик може имати модално и темпорално значење. У наведена два примера можемо рећи да је реч о оба, темпоралном и модалном значењу и то из два разлога. Најпре, употребом презента у реченицама упућује се на планирани будући тренутак, тј. још увек нереализовану радњу, док су у модалном значењу облици *is to* и *are to* у функцији команде коју је професорка МекГ онагал изрекла свим студентима у Хогвортсу. У преводу примера налазимо модалне глаголе *морайћ̄и* и *смећ̄и*, који су уз глаголе *враћ̄ић̄и*, *наћ̄усћ̄ић̄и* и *ић̄и* сви у презенту. На тај начин је изражена нереализована радња, а професоркин став према нереализованој радњи појачан наредбом и стогом забраном, израженим глаголима *морайћ̄и* и *смећ̄и*. Њена ауторитативност и асертивност су приметне и дочаране избором модала (*will, should, must, is to, are to*) у њеном језичком обрасцу, углавном у функцији да изразе строгу обавезу, строгу забрану и наредбу. У том смислу је њеним језичким обрасцем дочарана веома ауторитативна и утицајна жена.

ЗАКЉУЧАК

Критичка анализа дискурса представља метод и приступ који може пружити значајне одговоре у испитивањима бројних недоумица у пољу модалности и дискурса, а и шире. Резултати овог и сличних истраживања показују

10 Термин „квази-модал“ дају Хадлстон и Пулум (2002).

да (епистемичка) модалност представља драгоцени дискурзивни ресурс и могу се користити у оквиру других научних дисциплина и интердисциплинарних приступа проблему односа језика и рода.

Представљеном анализом смо доказали да је почетна хипотеза о начину на који жене употребљавају модалност потврђена. Без обзира да ли се ради о централним, периферним или квази-модалним конструкцијама у језичком обрасцу три женска лика која смо анализирали, закључили смо да је њихова функција далеко од изражавања слабости и несигурности. Епистемичком модалношћу у анализираним примерима су у највећем броју случајева изражене асертивност, ауторитативност и чврст став. Функција модалних облика креће се од сугестија и савета ка обавезујућим наредбама и строгим забранама. У анализираном корпусу смо пронашли тек по неки пример изражавања тентативности или неодлучности у женском језичком обрасцу.

Када је реч о контрастивној анализи енглеског и српског корпуса, разлике које смо уочили су последица другачијег третирања система модалности у два језика. У неколицини примера на српском није пронађен формално модални глагол, али је исказ модализован употребом глаголских облика, модализујућих адверба или модалних прилога. Ипак, суштинске разлике у значењу и могућим импликацијама између два корпуса нисмо пронашли.

Одике женских језичких образаца које су уочљиве након представљене анализе књижевног дискурса, шаљу поруку о јаким и одлучним, асертивним и ауторитативним женама. Перцепција оваквих вредности и идеологија које оне представљају, имају далекосежне импликације на читалачку публику, у највећој мери дечју, у виду усвајања позитивних родних стереотипа.

ИЗВОРИ

- Бајби 1985 и др.: Bybee Joan, "The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world", Chicago: University of Chicago Press
- Колинс 2009: Collins, P., "Modals and Quazi-modals in English", Amsterdam: Rodopi
- Екерт & МекК.Гинет 2003: Eckert, P. & McConnell-Ginet, S., "Language and Gender", Cambridge: Cambridge University Press
- Едвардс 2009: Edwards, J., "Language and identity. Key topics in sociolinguistics", Cambridge: Cambridge University Press
- Ферклаф 2001: Fairclough, N., "Language and Power" (2nd edition), New York: Routledge
- Холмс 1995: Janet Holmes, "Women, men and politeness", London: Longman
- Камерон и Коатс 1989: Cameron Deborah и Coates Jennifer, "Women in their speech communities: New perspectives on language and sex", London: Longman
- Сандерленд 2011: Sunderland, Jane, "Language, Gender and Children's Fiction", Continuum International Publishing Group

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Коатс 1996: Coats, J., "Women talk: Conversation between women friends", Blackwell, Oxford
- Коатс 2011: Coats, J., "Language and Gender : A Reader", Oxford : Blackwell
- Ферклаф 1995: Fairclough Norman, "Critical discourse analysis: The critical study of language", London: Longman
- Ферклаф 2003: Fairclough, N., "Analysing discourse. Textual analysis for social research", New York : Routledge
- Хадлстон и Палам 2002: Huddleston & Pullum, "The Cambridge Grammar of the English language", Cambridge University Press
- Лејкоф 1975: Lakoff Robin, "Language and woman's place", Oxford University Press
- Ливиа 2003: Livia, A., "One man in a two is a woman: Linguistic approaches to gender in literary texts" In: M. Mayerhoff & Holmes (Eds.), *The handbook of language and gender*, Oxford: Blackwell Publishing, 142–158
- Мајерхоф и Холмс 2003: Mayerhoff M. & Holmes, M. (Eds.), "The handbook of language and gender", Oxford: Blackwell Publishing
- Милошевић-Трбојевић 2004: Ивана Трбојевић-Милошевић, *Modalnost, sud, iskaz. Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*, Beograd: Čigoja štampa
- Николић и Бабић-Анрић 2019: Николић, Мелина и Бабић-Анрић, Јелена, „Друштвене импликације женског језика у медијском дискурсу“ (ур. Урош Шуваковић) *Социолошки преглед* Vol. LIII, no. 4
- Палмер 1979: Palmer, F.R., "Modality and the English Modals", London: Longman
- Палмер 2001: Palmer, F.R., "Mood And Modality". Cambridge: Cambridge University Press
- Портнер 2009: Portner, Paul, "Modality", Oxford: Oxford University Press
- Квирк и др. 1985: Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. & Svartvik, J., "A Comprehensive Grammar of the English Language", London: Longman
- Свон 2016, Swan Michael, "Practical English usage", Oxford: Oxford University Press
- Ван Дајк 1993: Van Dijk, T.A., "Principles of critical discourse analysis. Discourse and society", Vol. 4, 249–283

Jelena B. BABIĆ-ANTIĆ
Nikola N. DANČETIĆ

WOMEN'S LANGUAGE IN LITERARY DISCOURSE:
THE FOCUS ON MODALITY

SUMMARY

Various linguistic means characterizing women's language were presented to the public in the 70-s. The first systematic and critical approach to linguistic features of women's language was presented in a pioneering study by Robin Lakoff in 1975. Since then, it has been considered as a beginning of a new interdisciplinary field of "gender studies". Nowadays, women's language presents an important issue of sociolinguistic studies of language and gender.

This paper analyzes the means for expressing modality in women's language found in literary discourse. The corpora are comprised of seven novels about Harry Potter in English and Serbian. According to some theoreticians of language and gender, among whom are Coates, Mills, Livia and others, frequent use of epistemic modality presents a significant trait of women's linguistic pattern.

If we assume that attitudes and ideologies could be expressed by linguistic features such as modality, this paper aims to compare the modal forms and their meaning in English and Serbian by using contrastive linguistic analysis, determine the differences in linguistic patterns between the two, and attempt to explain possible ideological implications from the CDA perspective.

Key words: modality, language and gender, women's language, literary discourse, critical discourse analysis